

Horeczki Réka¹

A BALATON-PARTI KISVÁROSOK FEJLŐDÉSI SAJÁTOSSÁGAI A 20. SZÁZADBAN*

Bevezetés

A tanulmány célja feltárni, hogy mely szolgáltatások, intézmények, döntési jogkörök emelhettek térségközponti szerepkörbe a kisvárosokat. Azt kívánom vizsgálni, hogy történetileg milyen fejlődési sajátosságokat mutatnak a kisvárosok, s lehet-e egy tájegységre jellemzően a kisvárosokat kategorizálni. Vizsgálatom a Balaton-parti kisvárosok (Zamárdi, Balatonlelle, Balatonföldvár, Balatonboglár, Fonyód, Tab, Lengyeltóti) elemzését fogja át, abból a célból, hogy, a földrajzi közelségen kívül milyen egyéb kapcsolódási pontokat lehet látnia a Balaton parti városok életében. A kutatás több szempontból közelíti meg az adott kérdéskört. Vizsgálom a népességet (összetétele, korstruktúra, munkaerő-összetétel), a földbirtoklást, jól működő mezőgazdasági modelleket, az iparosodást, a szolgáltatási szférát. Az elemzés időben a Déli Vasút Balaton menti megjelenésétől (1861) a települések várossá nyilvánításáig tart.

Ma Magyarországon a 3152 településből 328 város van, melynek közel fele 1990 óta nyerte el a városi címet. A városokban – ha nem számítjuk a fővárost, és a 23 megyei jogú várost – körülbelül 3 millió ember él. Mára már a legtöbb városiasnak tekinthető település megszerezte a városi címet. A várossá nyilvánítások megítélése 1991 óta egy súlyozott pontrendszer értékelése alapján történik, csökkentve a szubjektivitás lehetőségét. A rendszeren belül számos résztényezőt értékelnek a szakemberek; a leghangsúlyosabban az intézményrendszer minősége, míg a legkisebb súllyal a település múltja, népmozgalmi adatai szerepelnek. Ez a Belügyminisztérium által alkalmazott rendszer a több éves tapasztalat szerint 90-95%-ban tárgyilagosságot ad az adott településről.

Kisvárosok a Balaton-parton

A magyar településhálózatban a mezővárosok és kisvárosok jelentős szerepet töltek be a történelem folyamán. A térségben a nyugati országhoz képest időbeli megkésettség jelentkezett, ami miatt kevesebb és kevésbé erős városok alakultak ki. A nagyvárosok hálózata nem volt képes lefedni az egész ország területét, ezért a kialakult kereskedelmi-közigazgatási csomópontok az évek során városi/mezővárosi rangot kaptak/szerettek. A mezővárosok jelentős szerepet játszottak egy-egy térség ellátásában. Maga a mezőváros fogalom elsősorban jogi, és nem funkcionális vagy méretbeli kategóriát jelentett. A mai kisvárosok köre azonban nem azonosítható egyértelműen a régi mezővárosokkal. A déldunántúli mezővárosok többsége elsősorban uradalmi központ volt, pár ezer főnyi lakossággal, ahol vásározó és piachelyek működtek. Ezek a települések sokszor megmaradtak falusias jellegűeknek, csupán rangjuk árulta el városi mivoltjukat. Az 1870., 1871. illetve az

---

¹ Horeczki Réka, tudományos segédmunkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete

*A tanulmány elkészülését az OTKA (NK 104985) „Új térformáló erők és fejlődési pályák Kelet-Európában a 21. század elején” kutatási projekt támogatta.

1886. évi községtörvények következtében számos korábbi mezőváros elvesztette kiváltságát. A mezővárosok közül több település nagyközségként vagy egyszerűen faluként funkcionált tovább.

A tanulmányban vizsgált hét település közül hat nyerte el városi címét az előbb említett rendszerváltási várossá nyilvánítási hullámban. A térségben található Balatonboglár és Balatonlelle helyzete egy kicsit visszas, hiszen a két települést 1978-ban egyesítették, és 1986-ban várossá nyilvánították Boglárlelle néven. 1991-ben balatonlelle-i kezdeményezésre az egyesítést megszüntették, de mindkét település megtarthatta a városi címét¹. Zamárdi a várossá nyilvánítás tekintetében kilóg ebből a sorból, hiszen meglehetősen későn, csak 2008-ban nyerte el a városi rangot.

A városok népességét mutatja a táblázat utolsó két oszlopa, a várossá nyilvánítás évében, illetőleg 2011-ben. Kivétel nélkül mindegyik város népessége csökkent a várossá nyilvánítása óta.

1. táblázat: Balaton-parti kisvárosok néhány jellemzője
Table 1.: Same features of the shore of Lake Balaton's small town

Város neve	Várossá nyilvánítás éve	Népesség (v. ny. éve)	Népesség (2011) (fő)
<i>Balatonboglár</i>	1991	6212	5934
Balatonföldvár	1992	2225	2041
<i>Balatonlelle</i>	1991	4865	4824
Fonyód	1989	5068	4777
Lengyeltóti	1992	3320	3262
Tab	1989	5144	4315
<i>Zamárdi</i>	2008	2382	2366

Forrás: saját szerkesztés

A történeti fejlődést vizsgálva érdekes Balatonboglár², hiszen a falu legfőbb birtokosa a Bárány-család az 1840-es évektől jelentős erőfeszítéseket tett a kultúra és a gazdaság egyaránt fejlesztésére. Az egyik leszármazott, Bárány Pál részt vett a Sió hasznosítását célzó tanácskozásokon, valamint kikötőhelynek való felajánlást is tett. A kikötőhelyek megépülésével a megélnékülő balatoni hajózás a régió fejlődését is elősegítette³. Boglár köznemesek lakta község volt, ezzel szemben Lelle inkább jobbágytelepülésnek számított. Balatonlelle legfőbb birtokosai a 19. században a Jankovich és a Szalay családok voltak.

Fonyód a 19. század elején még az Inkey család birtokában volt, amely család jelentős szőlőterületeket birtokolt, megalapozva a község későbbi szőlőnemesítési-fejlődési lehetőségét⁴. Fonyód helyzete speciálisnak tekinthető, hiszen egy sziget volt, amelyet egy földnyelv kötött össze a szárazfölddel. A nyaraló- és fürdőtelep gondolatát a Szaplanczay Manó tiszti főorvos által vezetett társaság valósította meg. 1894-ben a Zichy család is felkarolta az ügyet, és mérsékelt áron biztosított területeket a nyaralótelephez, mely okán gróf Zichy Béla-telepként lett telekkönyvezve a terület. A vízvezeték-rendszer és a villamosítás bevezetését követően a nyaralók száma folyamatosan növekedett, a megindult építkezések

„életre keltették” a fonyód-kaposvári vasútvonalat. A vasútvonal és az állomás kiépülése után, a kikötő építése is elkezdődött, amelyet a vármegye finanszírozott⁵.

Balatonföldvárt, magát a fürdőhelyet a Balaton hívta életre 1896-ban, a Széchenyi család kőröshegyi birtokához tartozó területen, amely a 18-19. századi térképeken, Földvárpuszta néven szerepelt. Kialakítását gróf Széchenyi Dénes határozta el 1872-ben, s tett javaslatokat a fürdőtelep létrehozására. 1894-ben már megkezdték felparcellázni a korábbi pusztát, és megkezdődött a fürdőtelep létrehozása⁶. A balatoni fürdőkultúra kezdeti szakaszában gyors építkezés zajlott. Földváron 1897-ben 17, 1989-ban már 40 nyaraló állt. 1904-től gyógyfürdői minőségben működött tovább a fürdőtelep.

Lengyeltóti névadója a tóthi Lengyel család az egész középkor óta uralta a települést. A 18. század végén azonban a Lengyel család férfiágon kihalt, s a birtokok leányágon öröklődtek tovább (Putheany, Pásztor, Kiss stb.). A későbbi tulajdonosok között báró Fechtig Ferdinánd gazdaságának volt köszönhető az a virágzó mezőgazdaság, amely ma is meghatározó a kisvárosban. Az 1895-ös statisztikák alapján 300 lóból álló arab ménese, 400 szarvasmarhája és tizenkétezer juhászata volt. A lengyeltóti uradalom a 19. század második feléig a czifferi gróf Zichy családé lett, de a modern gazdaság egészen az 1930-as évekig fennmaradt⁷. Lengyeltóti területén a szántóföld dominanciája érvényesült, de jó termőtalajának köszönhetően a szőlőterületek is jelentősek voltak. Gyümölcsfái hozamát az 1895-ös statisztika is kiemeli. De nemcsak nagy kiterjedésű gyümölcsöseivel, hanem állattenyésztésével szintén megelőzte a többi kisvárost.

A 19. században a vizsgált városok közül Lengyeltóti mellett Tab volt még mezővárosi státusú. 1847 elején országos és hetivásárok tartására jogosult. Tab az úgynevezett Somlyay-Faiszy hagyaték révén több földesúr kezére került, akik közül a 19. század második felében a Welscherheimbek emelkedtek ki. A mezőváros gazdasági fejlettségére és földrajzi központi szerepére hivatkozva következetes erőfeszítéseket tett azért, hogy járási székhellyé váljon, amit 1871-ben sikerült is elérnie, megkapta a vágyott közigazgatási szerepkörét is⁸.

Mindegyik településen a mezőgazdaság volt a domináns ágazat. A művelt területek több mint fele szántó, negyede rét, valamint kisebb része nádas és berkes volt a 19. század közepén. Balatonlelle kicsit más művelési szerkezetet mutatott, hiszen ott a szántók a művelt terület alig 35%-át tették ki, 10%-a volt rét illetve legelő, 11%-on szőlőt találhatunk. Az 1865-ös összeírások szerint Bogláron a művelési ágak változása szembeűnő; a szántóföldi gazdálkodás előtérbe került, a legelők területe a rétek és a nádasok, berkesek rovására növekedett, 11%-ról 25%-ra. Lellén is tapasztalható volt a szántóterületek növekedése, valamint a legelőterületeké, amely háromszorosra nőtt az 1849. évi területhez képest⁹. Zamárdi lakosságának a föld és a szőlőművelés, valamint az állattenyésztés és a halászat jelentette a megélhetést. Zamárdiban egészen az 1960-as évekig a mezőgazdasági jelleg maradt a meghatározó, amikor is a Balaton, mint turisztikai – idegenforgalmi célpont új, meghatározó szerepet töltött be az ország életében¹⁰.

Mindebből látható tehát, hogy a 20. század elejéig a vizsgált településeken a lakosság főfoglalkozása a mezőgazdaság és a halászat maradt. Néhány faluban azonban egyre erősödött az ipar is. Az 1876. évi Soproni Ipari és Kereskedelmi Kamara által készített felmérés alapján¹¹ kiemelkedő szerepük volt Bogláron a gabonakereskedőknek (8 vállalkozó, 7 segéd). A kereskedelem jelentőségét erősítette a vegyeskereskedés, illetve a szatócsműhelyek, amelyek a helyi és környékbeli szükségleteket elégítették ki. Ipar tekintetében gyenge teljesítmény olvasható ki a statisztikából. A ruházati ipar foglalkoztatta a legtöbb alkalmazottat: négy cipész, illetve szabó, hat segéd és két tanonc. A vasipart csupán két kovács, egy segéd, egy tanonc képviselte. Az élelmiszeripar (2 mészáros) és a vendéglátóipar (2 kocsmáros) elhanyagolható számban, de jelen volt a településen.

Lellén a kereskedelmet két vegyeskereskedés képviselte, az ipar hasonlóan Boglárhoz nem képviselt nagy arányt, de más iparágakat találunk itt, mint Boglárón. A faipart (asztalos, boglár) két vállalkozó és két tanonc alkotta. A fonó-szövő iparban két takácsmester dolgozott, a vendéglátóipart egy kocsmáros-mészáros képviselte. Az adóbefizetéseket vizsgálva jól szemléltethető Boglár és Lelle közötti különbség ipar tekintetében: míg Boglárón 1876-ban befizetett összes jövedelmi adó összege 1200 forintot is meghaladta, addig Lellén ennek tizedét, 120 forintot is alig érte el.

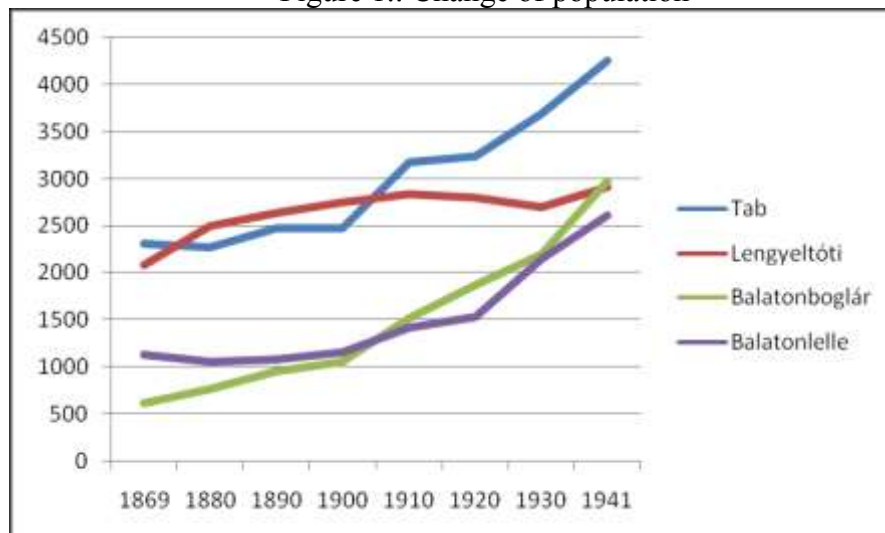
Lengyeltóti életében a kisiparnak, ezen belül is a könnyűipari szakmáknak volt meghatározó szerepe, amelyekkel elsősorban közhasználati cikkeket állítottak elő.

Népességszám-változás 1869 – 1950 között

A népességszám a vizsgált időszakban a Balaton-parti településeken szinte folyamatosan emelkedett. A legdinamikusabb fejlődés Balatonbogláron figyelhető meg. A népesség gyors emelkedése kétségkívül összefügg Boglár kereskedelemben és közlekedésben betöltött szerepének alakulásától. Tab közigazgatási szerepkörének elnyerésével még vonzóbb célpontot képezett a környező falvakban lakók számára. A bevándorlók magas számát, valamint a természetes szaporodásból adódó népességtöbbletet mutatja a meredeken felfelé ívelő vonal, amelyet csak a második világháború okozta pusztulás tud megtörni.

A déli part nyaralóhelyei közül Földvár lett a legkeresettebb az első világháború után, amikor az Adria-tengerpart elvesztését követően jelentősen nőtt az érdeklődés a Balaton iránt, s ez újabb lendületet adott a fürdőhely további fejlődésének. Az érdeklődés ellenére az állandó lakosok száma alig emelkedett, 1941-ben alig 500 fő élt Földváron. Viszont az 1950-es évek végére látványosan növekedett a lakosok száma, meghaladva a 800 főt. Ez részben a közigazgatási állapotok változásának is volt köszönhető, hiszen 1950-ben már önálló igazgatású község lett Balatonföldvár¹².

1. ábra Népességszám-változás
Figure 1.: Change of population

Forrás: saját szerkesztés

Közlekedési változások és közigazgatási intézményrendszer

Erdősi¹³ tanulmányából kiderül, hogy Lelle posta-útvonalbeli fekvése előnyére szolgált a településnek, míg Boglár esetében a Badacsony közelségét, hajóval való elérhetőségét emelte ki pozitívumként. A termékfelesleg elszállítása az 1850-es évekig még rakhajók segítségével történt. 1861-ben viszont a Nagykanizsát Budával összekötő vasútvonal számos távolabbi piacot is megnyitott a Balaton parti kisvárosok számára. A Déli Vasút megjelenése távoli, országhatáron túli települések elérését tette lehetővé, mellyel lehetővé vált a megtermelt gabonafelesleg, a tenyésztett állatok, a megtermelt bor gyors és kevesebb veszteséggel történő elszállítását. Boglár szerepét a megépült balatoni vasút megváltoztatta. Nemcsak a főváros, hanem Fonyódon keresztül a megyeszékhely, vagyis Kaposvár felé is meggyorsította a közlekedést, ez utóbbi vonalat 1895-ben adták át. Boglár sokáig közlekedési csomópontként funkcionált, valamint a megye egyik kereskedelmi központjának és postaelosztó csomópontjának is számított.

A közúti közlekedés mellett nem elhanyagolható a vízi közlekedés sem. Balatonboglár gyors ütemű fejlődését nemcsak a Déli Vasút, hanem a révátkelő is nagyban elősegítette. 1872-ben megalapították a Zala-Somogy Gőzhajózási Társaságot. A társaság még az alapítás évében megkezdte rendszeres járatok indítását a tavon. Első hajójuk a Balaton volt, ötven utas szállítását voltak képesek megoldani, Boglár és Révfülöp között. Négy évvel később a társaság csödbe ment, de a vízi közlekedésnek ez nem szabott gátat.

Fonyód szerepét az növelte, hogy kikötője és piaca a vasútállomás közvetlen közelében helyezkedett el, amely a kereskedelmi életének meglehetősen kedvezett¹⁴. Balatonföldvárt is a Déli vasút vonalat hozta előnyös pozícióba, az állomáshely létesítése előtt már voltak a településekhez közeli megállóhelyek (Szántód). Lengyeltóti lehetőségeit a fentebb már említett Kaposvár-Fonyód vasútvonal emelte, a Kaposvárról induló vonalak mentén.

Egyre jellegzetesebb különbségek látszódtak a vizsgált városok intézményrendszerében. Boglár és Lelle különbözősége e téren is megmutatkozott. Boglár kereskedelmi központi jellege hangsúlyosabb volt, területén postahivatal működött, míg Lelle kereskedelmi központi jellege hangsúlyosabb volt, területén postahivatal is működött, míg Lelle mezővárosi rangja miatt inkább a „szellemi centrum” jellegét erősítette. Boglár kereskedelmi-szolgáltató központ szerepe főként az itt megtelepedő izraelita kereskedők és az iparosok együttműködéséből adódott.

Balatonszemesen a 19-20. század fordulóján már több jó hírű vendéglő, vízparti kávéház, strand várta a vendégeket, volt postája, gyógyszertára és saját orvosa az üdülő településnek. A 20. század elejére a Balaton egyik legszebb és legelőkelőbb fürdő- és nyaralótelepe jött létre Szemesen. Szemes tudatosan építette üdülővárosi szerepkörét, a településen belül nagyfokú rendezettséget tapasztalhatunk. A lakosságnak a munkalehetőséget az idegenforgalomhoz kötődő kereskedelmi, szolgáltató és intézményi hálózat nyújtott, és nyújt ma is. Ipari hagyományokkal nem rendelkezik, az ipar kizárólag a helyi lakosság ellátására korlátozódott. A szántóföldi növénytermesztése elenyésző, az állattartás minimális, a lakosság az üdültetésből él.

Lengyeltóti intézményrendszere az 1930-as évekre kiépültnek tekinthető. Rendelkezett járásbíróssággal, telekkönyvi hivattal, főszolgabírói hivattal, körjegyzőséggel, adóhivatallal, csendőrséggel, állatorvossal, postahivatallal, körorvossal, járási tisztii főorvossal, gyógyszertárral, távirdahivatallal, telefonja és vasútállomása volt. Több társadalmi egyesület működött a községben, hasonlóan a többi Balaton-parti kisvároshoz¹⁵.

A Balaton déli partján elhelyezkedő kisvárosok közül Tab fejlődésében mutatkozik eltérés, hiszen több ipari üzem, telephely volt, és van is a településen, valamint már birtokolt városi (mezővárosi) rangot az 19-20. század során, míg a többi település nem. Földrajzilag sem képeznek egy egységet a kisvárosok, hiszen nem közvetlenül a Balaton-parton, hanem annak

háttértelepüléseként szerepel Tab. Népességével is kitűnik a többi közül, egészen a második világháborúig tapasztalható a magas népességdinamika, de ez 1949-től kezdődően megtört, Balatonboglár, Balatonlelle és Fonyód népessége nagyobb mértékben növekszik. Az üdülővárosi szerepkör definiálása Tab és Lengyeltóti kivételével valamennyi város életében megtalálható. Tab városa a közigazgatási-kereskedelmi központ mellett egy ipari központi szerepkört fejlesztett ki, míg Lengyeltóti a mezőgazdaság fejlesztésére, annak hagyományaira helyezte a hangsúlyt.

JEGYZETEK

---

¹ Magyarország városai (1996) 1. kötet 69-76. old.

² T. Mérey (1988), Andrassy (1988), Takács (1988)

³ Sági (1988) 211-215. old.

⁴ Kanyar (1985) 316-369. old.

⁵ Borovszky: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0018/4.html>

⁶ Reöthy (1986) 5-16. old.

⁷ Magyarország városai 1. kötet. 499-502. old.

⁸ Bolevác (1989) 7-12. old.

⁹ T. Mérey (1988) 163-173. old.

¹⁰ <http://zamardi.hu/varosrol/>

¹¹ KSH (1878): 1876. évi statisztikai jelentés II. rész II. füzet

¹² Reöthy (1986) 52-54. old.

¹³ Erdősi (1988) 231-258. old.

¹⁴ Magyarország városai 1. kötet. 278-280. old.

¹⁵ Magyarország városai 1. kötet. 499-502. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Andrassy Antal: Boglárlelle az ellenforradalmi rendszer idején (1919-1944). In: Laczkó András (szerk.) (1988): Boglárlelle – tanulmányok. Boglárlelle Városi Tanács, Boglárlelle. 259-326. old.

Bolevác József (1989): Tab. A mezővárostól a városig. Tab Város Tanácsa, Somogy Megyei Könyvtár, Kaposvár

Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. letöltve: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0018/4.html>

Erdősi Ferenc: Boglárlelle közlekedésének fejlődése. In: Laczkó András (szerk.) (1988): Boglárlelle – tanulmányok. Boglárlelle Városi Tanács, Boglárlelle. 231-259. old.

Kanyar József (1985) (szerk.): Fonyód története. Fonyódi Művelődési Ház, Fonyód. 316-369.

-
- Karvalics László (szerk.) (1996): Magyarország városai 1. kötet. 69-76. old., 76-81. old., 87-90. old., 278-280. old., 499-502. old.
- KSH (1878): A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának a Nagy-Magyarország Magyar Királyi Földművelési, Ipar- és Kereskedelmi Minisztériumához intézett 1876. évi statisztikai jelentése. II. rész, II. füzet. Romwalter Károly nyomdája, Sopron. 642-693., 694-836., 836-930.
- Reóthy Ferenc (1986): Balatonföldvár. Balatonföldvár Községi Közös Tanácsa, Balatonföldvár
- Sági Károly: Boglárlelle hajózása. In: Laczkó András (szerk.) (1988): Boglárlelle – tanulmányok. Boglárlelle Városi Tanács, Boglárlelle. 203-230. old.
- Takács Éva: Adatok Boglárlelle nagyközség történetéhez (1945-1978).. 379-400. old.
- T. Mérey Klára: Boglárlelle története Világostól az őszirózsás forradalomig. In: Laczkó András (szerk.) (1988): Boglárlelle – tanulmányok. Boglárlelle Városi Tanács, Boglárlelle. 163-202. old.
- Zamárdi város honlapja: <http://zamardi.hu/varosrol/>